

‘આપણાં ઓઠાં’ મૌખિક પરંપરાનું સ્વતંત્ર પુસ્તક

નેહારામી સી. રામી

પીએચ.ડી. સંશોધક,

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ.

neharami47@gmail.com

ડૉ. કલ્પનાબેન મચ્છર

એસોસિયેટ પ્રોફેસર, (પીએચ.ડી. માર્ગદર્શિકા)

અધ્યક્ષા, ગુજરાતી વિભાગ,

એમ. એન. કોલેજ, વિસનગર.

machchharkalpana30@mail.com

સારાંશ : ગુજરાતી લોકસાહિત્ય ક્ષેત્રેકેટલાય સંશોધકો- સંપાદકોમૂલ્યવાન પ્રદાન આપતા રહ્યા છે, હજુ પણ આ દિશામાં તેમાં અવનવા મૂલ્યવાન પ્રદાનો આપી અનેક સંશોધકો -સંપાદકો સતત કાર્યરત રહ્યા છે. એમાં લોકગીત, લોકકથાઓ ક્ષેત્રે અનેક સંશોધનો - સંપાદનો થતાં રહ્યાં છે પરંતુ ‘ઓઠાં’ જેવા લઘુકથા સ્વરૂપ ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર સંશોધનો થયા નથી.

ચાવીરૂપ શબ્દો :- લોકસાહિત્ય (ઓઠાં સ્વરૂપ)

1. પ્રસ્તાવના :-

લોકવાડ્મય ક્ષેત્રે ઉત્તરગુજરાતના મેઘાણી ગણાતા, લોકસંસ્કૃતિના પ્રખર અભ્યાસી, શાસ્ત્રીય સંશોધક-સંપાદક ડૉ.અમૃત પટેલ છેલ્લા અઢીદાયકાથી ગુજરાતી લોકસાહિત્ય ક્ષેત્રે મૂલ્યવાન પ્રદાન આપતા રહ્યા છે, હજુ પણ આ દિશામાં તેમના અવનવા મૂલ્યવાન પ્રકાશનો આપી તેઓ સતત કાર્યરત રહે છે. તેમને કરેલા લોકકથાઓના સંપદનો, લોકગીતોના સંપદનો, તેમજ ઇતિહાસ વિષયક સંશોધનાત્મક કામ મહત્વનું છે. તેમણે લઘુકથા જેવું લોકવાડ્મય ક્ષેત્રે વણખેડાયેલું ‘ઓઠાં’ સ્વરૂપને આપીને, લિપિબદ્ધ કરીને તેને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

‘આપણા ઓઠાં’ (૨૦૦૧) પુસ્તક છેલ્લા બે દાયકા દરમિયાન ધીરજધરી, અવિરત કામકરી, સંશોધન સંપાદન-અધ્યયન કરીને મૌખિક પરંપરામાં ૧૧૦ ઓઠાઓને મૂકી આપ્યા છે. આપણાં પરંપરાગત લોક લોકવાડ્મયના સંશોધન-સંપાદક ક્ષેત્રે છેલ્લે દશ દાયકાથી ઠીક-ઠીક પ્રમાણમાં કામ થયું હોવા છતાં આ “લઘુકથા પ્રકારના ઓઠાંઓ” વિશે એક પણ સ્વતંત્ર પુસ્તક પ્રગટ થયું નથી. આ ક્ષેત્રે વણખેડાયેલું પડ્યું રહ્યું હતું. તેમાં ‘ઓઠાં’ વિશેનું ડૉ.અમૃત પટેલનું વૈજ્ઞાનિક સૂઝ સમજ ધરાવતું આ પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થાય છે. તેથી ‘આપણાં ઓઠાં’ પુસ્તક લોકકથા સંપાદન ક્ષેત્રની સીમા સ્થલ સમાન કૃતિ છે. આ પુસ્તક પ્રકાશન બદલ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ અને ડૉ.અમૃત પટેલ ધન્યવાદના અધિકારી છે.

પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં ‘ઓઠાં’ શબ્દની વ્યત્પત્તિ સમજાવી ઓઠાં શબ્દના વિવિધ અર્થો તેના ઉપરથી બનતા રૂઢિપ્રયોગો, કહેવતોની ચર્ચા કરતાં ‘ઓઠાં’ સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કથા સરિતા-સાગરમાં પણ ‘ઓઠાં’ મૂક્યાનો ઉલ્લેખ કરી આ સ્વરૂપ કેટલું પ્રાચીન છે તે જણાવે છે. ગુજરાતના પરંપરાગત સમાજોમાં, રાવણામાં ઓઠ કેવી રીતે કહેવાતા તેની ચર્ચા કરતાં ઓઠાંઓની સાત લાક્ષણિકતાઓ જણાવી છે. જે મૂળની વાતને કરતાં શરમ – સંકોચ અનુભવતો હોય તેવી વાતને સરળ રીતે રજૂ કરવામાં ‘ઓઠાં’નો ઉપયોગ થતો. ‘ઓઠાં’ના મૂળમાં સંસ્કૃત ‘અવસ્તૃ’ હોવાનું સૂચવાય છે. ‘અવસ્તૃ’માંથી ‘અવષ્ટભ’ શક્ય નથી. પરંતુ ‘સ્તૃ’ નું ‘ઉઠ’ થઈ શકે અને ‘અ’ સાથે જોડતા ઓઠ-ઓઠું બની શકે. પણ ‘ઓઠાં’ને સંસ્કૃતમાંથી વ્યુત્પન્ન કરવા શા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે , તે દેશ્ય પણ હોય શકે ! ‘ભગવદ્ ગો મંડળ’ના આધારે ‘ઓઠાં’ નો એક અર્થ ‘દાખલો’ પણ થાય છે. સામાન્ય રીતે બોલચાલની ભાષામાં વહેવાર દર્શક દૂયકા-દાખલા તે ‘ઓઠાં’ જ છે.

આ પુસ્તકમાં સંપાદિત ‘ઓઠાં’ઓને સંપાદક બાર પ્રકારણોમાં વિભાજિત કરીને મૂક્યા છે. જ્ઞાતિવિષયક ‘ઓઠાં’ સૌથી વધારે સંખ્યાનાં છે. જેવી કે વણિક, બ્રાહ્મણ, પાટીદાર (કણબી વિષયક), રબારી, ઠાકોર, હરિજન, નાઈ (ગાયજા), રાજપૂત, કુંભાર, દરજી, મુસ્લિમ (મિયા) વગરે. ડોસા વિષયક (વૃદ્ધ) ડોસી વિષયક (વૃદ્ધા), સાસું-વહુ વિષયક, સ્ત્રી-પુરુષ વિષયક, બુદ્ધિ યાતુર્ય (સમસ્યા) વિષયક પક્ષી વિષયક, પશુ વિષયક, દેરાણી-જેઠાણી વિષયક, પ્રકીર્ણ વાતો મૂકવામાં આવી છે. અને પરિશિષ્ટ-૧ માહિતી દાતાઓનો પરિચય શબ્દોના નાનાં રેખાચિત્રો દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે. જ્યારે પરિશિષ્ટ-૨માં પારિભાષિક શબ્દોના અર્થો આપવામાં આવ્યા છે.

2. નિષ્કર્ષ :-

આમ, સંપાદકે ઓઠાંઓનું સુંદર વર્ગીકરણ માહિતીદાતાઓના રેખાચિત્રો દ્વારા તેમનું નામ, ઠામ, ઉંમર, અભ્યાસ, વ્યવસાય અને તેમની વિશેષતા જણાવી છે. ઓઠાંના લક્ષણો કઈક આવી રીતે તારવી બતાવ્યા છે.

(૧) ઓઠાંના કેંદ્રવર્તી વિચારને એક સૂત્રમાં બાંધવામાં આવે છે.

(૨) ઓઠાંનું સ્વરૂપ આજની લઘુકથાના સ્વરૂપ જેવું જોવા મળે છે.

(૩) ઓઠાંનો અંત ચોટદાર પદમાં કે લયાત્મક ગદ્યમાં આવે છે.

(૪) ઓઠું સૂત્રાત્મક પદાવલીઓમા આવતું હોય તે સ્મૃતિમાં સહજ રીતે સમાઈ જાય છે.

(૫) પશુ-પંખી કે અન્ય અગોચર પાત્રોના મધ્યમ દ્વારા રજૂ થતાં ઓઠાં આડકતરી રીતે બોધક ઉપદેશ આપે છે.

(૬) મૌખિક પરંપરામાં રજૂ થતાં આ ઓઠ રજૂઆતની વિશેષ કથન કલા માંગીલે છે.

લોકકથાઓ તો દેશ-પરદેશથી આયાત થયેલી હોય છે અને સહુની ભેગી મૂડી હોય છે. જ્યારે ‘ઓઠાં’ એવો પ્રકાર છે જે ખાસ કરીને સ્થાનિક મૂડી છે. ઓઠાં એ બોલીની જેમ લોકજીવનમા વણાઈ ગયેલા હોય છે જે કોઈને કોઈ નિમિત્તે એ કહેવાતા હોય છે. તેમાં શબ્દ રમત, બોલે બાંધી લેવાની બાધાઈ, ધૂર્તકથા, કામકથા, યાતુર્યકથા, બદાસુ ખાતા પતાસું મળે એવા યોગાનુંયોગની કથા વગેરે હોય છે.

‘ઓઠાં’ જ્ઞાતિવિષયક ખાસિયતો દર્શાવે છે, તેમ અનુભવનો નિયોડ પણ રજૂ કરતાં હોય છે. અહીં આ પુસ્તકમાં સંપાદકે ઘણો પરિશ્રમ કરીને ‘ઓઠાં’ મૂક્યા તે હવે આપની બોલચાલની ભાષામાંથી અદ્રશ્ય થઈ રહ્યા છે તેથી સૌથી મહત્વનું કામ ‘આપણાં ઓઠાં’ વિશેનું છે. તેમ છતાં હજી આપણે ત્યાં ‘ઓઠાં’ની સ્વરૂપ ચર્ચા થઈ નથી.

સંદર્ભસૂચી :-

1. ડૉ. અમૃત પટેલ, પ્રથમ આવૃત્તિ : 2001, ‘આપણાં ઓઠાં’ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.
2. ડૉ. પરમપાઠક, બાબુભાઈ હાલચંદ શાહ; ‘અમૃત પટેલ વ્યક્તિત્વ અને વાડમય’, પ્રકાશક: પાશ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ.